

УДК 94(477)«1960/1980»:94(477.83)(092)«1932/2014»
DOI 10.69550/3041-1467.8.348695

Мирослав СИРКО

аспірант кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (myroslaav@gmail.com)

ORCID: 0009-0005-8176-9405

Myroslav SYRKO

Postgraduate Student of the Department of History of Ukraine and Law, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Street, Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (myroslaav@gmail.com)

Бібліографічний опис статті: Сирко, М. (2025). Іван Губка (1932 – 2014) про боротьбу у 1960 – 1980-х рр. *Axis Europae*, 8, 118–132. doi: 10.69550/3041-1467.8.348695

Bibliographic Description of the Article: Syrko, O. (2025). Ivan Hubka (1932 – 2014) pro borotbu u 1960 – 1980-kh rokakh [Ivan Hubka (1932 – 2014) on the struggle in the 1960s – 1980s]. *Axis Europae*, 8, 118–132. doi: 10.69550/3041-1467.8.348695 [in Ukrainian].

ІВАН ГУБКА (1932 – 2014) ПРО БОРОТЬБУ У 1960 – 1980-х РР.

Анотація. *Мета статті* – проаналізувати інформаційний потенціал історико-мемуарних праць Івана Губки («Дорогою боротьби (борці за Україну 1960 – 1990). Львів: ПТВФ «Афіша», 2007»; «У царстві сваволі (стежка додому). Спогади. Частина II. Львів: НВФ «Українські технології», 2003; «У царстві сваволі. Спогади. Частина I. Львів: «Українські технології», 2000») про радянську репресивну політику та її наслідки у 1960 – 1980-х рр. **Методологія дослідження:** принципи авторської об'єктивності, науковості, історизму, а також загальнонаукові (аналіз, синтез, узагальнення) та спеціально-історичні (історико-генетичний, історико-порівняльний, історико-системний, критики джерел) методи. **Наукова новизна** – уперше проаналізовано інформативний потенціал історико-мемуарних праць Івана Губки про радянські репресії 1960 – 1980-х рр. **Висновки.** Таким чином, Іван Губка у своїх працях доходить висновку, що період 1950 – 1980 рр. слід розглядати як цілісний етап визвольних змагань, у межах якого відбулася зміна форм, але не сутності боротьби. Від збройного опору до ідейного та громадянського спротиву, від підпілля до публічності – такі трансформації обумовлювалися як зовнішніми обставинами, так і внутрішньою логікою національного руху. Саме в той час було закладено підвалини сучасного українського громадянського суспільства та сформовано світоглядні орієнтири, які визначили напрям подальшого державотворення. Загальна логіка розвитку подій у 1960 – 1980 рр., викладена у цих трьох нарисах, дозволяє трактувати цей період не як маргінальний або другорядний у рамках національно-визвольних змагань, а як один із ключових етапів формування модерної української політичної нації. У цей період виникла необхідність переосмислення стратегії боротьби та зміни

її інструментарію. Саме в цій ситуації визвольний рух продемонстрував здатність до адаптації, зберігши при цьому основні ідейні засади та стратегічну мету. Відмова від відкритого збройного протистояння після початку 1950-х рр. не означала ідейної капітуляції або інтеграції в радянський політичний простір. Навпаки, як послідовно показує автор, цей крок був продиктований прагматичним усвідомленням нових реалій і необхідністю збереження людського потенціалу нації. Боротьба переносилася у сферу культури, історичної пам'яті, моралі та права, де радянська держава, попри розгалужений апарат контролю, виявилася менш ефективною. У цьому сенсі 1950 – 1960-ті рр. стали періодом акумуляції досвіду та формування основи для наступних етапів активізації руху. Отже, аналізований період постає як цілісний історичний етап, що поєднує елементи поразки й відновлення, адаптації та наступальності, індивідуального героїзму й колективної дії. Його значення полягає не лише в підготовці безпосередніх політичних змін, а й у формуванні світоглядних і ціннісних орієнтирів, які забезпечили спадкоємність українського визвольного руху та створили підґрунтя для відновлення незалежної держави.

Ключові слова: Іван Губка, історіографія, реценція, репресії, Західна Україна, УРСР, пам'ять, травма.

IVAN HUBKA (1932 – 2014) ON THE STRUGGLE IN THE 1960s – 1980s

Abstract. *The purpose of the research is to analyze the information potential of Ivan Hubka's historical and memoir works («On the Path of Struggle (Fighters for Ukraine 1960 – 1990)». Lviv: PTVF «Afisha», 2007; «In the Kingdom of Arbitrariness (Path Home). Memories. Part II. Lviv: NVP «Ukrainian Technologies», 2003»; «In the Kingdom of Arbitrariness. Memories. Part I. Lviv: «Ukrainian Technologies», 2000») about the Soviet repressive policy and its consequences in the 1960s – 1980s. **The methodology of the research** is based on the principles of the authorial objectivity, scientificity, historicism, as well as general scientific (analysis, synthesis, generalization) and special historical (historical genetic, historical comparative, historical systemic, source criticism) methods. **The Scientific novelty** consists in the fact that the informative potential of Ivan Hubka's historical and memoir works on the Soviet repressions of the 1960s – 1980s has been analyzed for the first time. **Conclusions.** Thus, Ivan Hubka in his works concluded that the period of 1950 – 1980 should be considered as a holistic stage of the liberation struggle, within which there was a change in the forms, but not the essence of the struggle. From armed resistance to ideological and civil resistance, from underground to publicity – such transformations were determined by both external circumstances and the internal logic of the national movement. It was at that time that the foundations of modern Ukrainian civil society were laid and worldview guidelines were formed, which determined the direction of further state formation. The general logic of the development of events in the 1960s – 1980s, outlined in these three essays, allows us to interpret this period not as marginal or secondary within the framework of THR national liberation struggles, but as one of the key stages in the formation of a modern Ukrainian political nation. During this period, there was a need to rethink the strategy of struggle and change its tools. It was in this situation that the Liberation Movement demonstrated its ability to adapt, while preserving its basic ideological principles and strategic goal. The refusal of open armed confrontation after the beginning of the 1950s did not mean ideological capitulation or integration into the Soviet political space. On the contrary, as the author consistently shows, this step was dictated by a pragmatic awareness*

of new realities and the need to preserve the human potential of the nation. The struggle was transferred to the sphere of culture, historical memory, morality and law, where the Soviet state, despite its extensive control apparatus, proved to be less effective. In this sense, the 1950s–1960s became a period of accumulation of experience and formation of the basis for the subsequent stages of the movement's activation. Thus, the analyzed period appears as a holistic historical stage, combining elements of defeat and restoration, adaptation and offensiveness, individual heroism and collective action. Its significance lies not only in the preparation of immediate political changes, but also in the formation of worldview and value orientations that ensured the continuity of the Ukrainian Liberation Movement and created the basis for the restoration of an independent state.

Keywords: Ivan Hubka, historiography, review, repressions, Western Ukraine, Ukrainian SSR, memory, trauma.

Постановка проблеми. Період 1960 – 1980 років у новітній історії України становить окрему, якісно відмінну фазу національно-визвольного руху, яка характеризується відходом від збройних форм спротиву та поступовим переходом до тривалої, багатовимірної й переважно ненасильницької боротьби за збереження національної ідентичності та відновлення державності. У працях Івана Губки цей етап постає не як пауза чи занепад визвольних змагань, а як складний процес адаптації національного руху до нових історичних, політичних і соціальних реалій радянської доби. Завершення активної фази збройної боротьби Української повстанської армії та ліквідація організаційних структур ОУН на території УРСР не означали зникнення ідеї незалежності. Навпаки, у працях автора наголошується, що після фізичного знищення або ізоляції активного підпілля національний рух перейшов у латентну форму, зберігаючись у пам'яті, традиції, родинному переданні та неформальних мережах. Саме ця прихована тяглість забезпечила можливість подальшого відродження руху вже в інших формах. Репресивна машина радянської держави досягла військової перемоги, однак не спромоглася ліквідувати світоглядні основи спротиву, що зумовило зміну, але не припинення боротьби. В умовах триваючої російсько-української війни важливого значення набуває ретельне вивчення особливостей протистояння українських націоналістів з радянською репресивною системою, вивчення основних його основних форм та методів.

Аналіз останніх досліджень. Життєвий шлях Івана Губки у сучасній історіографії не знайшов свого повноцінного вивчення. Впершу чергу назвемо енциклопедичну довідку про нього міститься у багатотомному виданні «Реабілітовані історією» (Реабілітовані історією, 2020). Суттєво повнішу інформацію зібрав та опублікував про Івана Губку дослідник Юрій Зайцев (Зайцев, 2016). Невелику довідку про нього також опублікував Богдан Павлів (Павлів, 2002).

Попри наявність довідкових публікацій сам Іван Губка опублікував серію історико-мемуарних нарисів про діяльність українського визвольного руху 1940 – 1950-х рр. Так, перші з них було опубліковано у 1997 р. і 1998 р. (Губка, 1997; Губка, 1998). У наступні роки з'явилися його інші публіцистичні тексти про Ярославу Стецько, Конгрес українських націоналістів та ін. (Губка, 2010; Губка, 2002а). Низка публікацій Івана Губки стосуються діяльності структурних ланок українського визвольного руху та його діячів, які попри значні недоліки при підготовці та написанні все ж є історіографічним фактом, який має значення при комплексному вивченні функціонування українського визвольного (Губка, 2004; Губка, 2005а; Губка, 2000а;

Губка, 2000b; Губка, 2002b; Губка, 2003; Губка, 2005b; Губка, І. М. (2006a; Губка, 2006b; Губка, 2007; Губка, 2009; Губка, 2011; Губка, 2012; Губка, 2013a; Губка, 2013b; Губка, 2013c; Українські політичні в'язні, 2001).

Важливе значення для повноцінного розкриття життя і творчості Івана Губки мають його дві кримінальні справи (попри увесь присутній у них суб'єктивізм). За матеріалами першої (Архів УСБУ ЛО, спр. П-27397, т. 1; Архів УСБУ ЛО, спр. П-27397, т. 2)) та другої кримінальної справи (Архів УСБУ ЛО, спр. П-27490, т. 1–4) нами підготовлені дві статті.

Мета статті – проаналізувати інформаційний потенціал історико-мемуарних праць Івана Губки («Дорогою боротьби (борці за Україну 1960 – 1990). Львів: ПТВФ «Афіша», 2007; «У царстві сваволі (стежка додому). Спогади. Частина II. Львів: НВФ «Українські технології», 2003»; «У царстві сваволі. Спогади. Частина I. Львів: «Українські технології», 2000») про радянську репресивну політику та її наслідки у 1960 – 1980-х роках.

Виклад основного матеріалу. Іван Губка є автором 16 окремих видань книжкового формату та чотирьох статей. З них лише у кількох згадується про репресивну діяльність радянської адміністрації у 1960 – 1980-х рр. У своїй праці Іван Губка пише про важливість мемуаристики, навіть більше, вважає, що у цьому напрямі повинен працювати кожен, щоб залишити частинку історії та глибше розуміння окремого відрізка історичного періоду, а також власний життєвий досвід. Особливо це стосується політичних в'язнів.

Іван Губка у свої мемуарній праці, здійснюючи осмислення подій кінця 1950-х – 1980-х рр., відображає їх не тільки як низку організацій, персоналій та їхні акції, але й як цілісний, тривалий трансформаційний процес національно-визвольного руху від збройного (1940 – 1950-х рр.) до ідеологічного (1960 – 1980-х рр.) характеру. Зокрема, у книзі він порівнює визвольний рух 1940 – першої половини 1950-х рр. із рухом, який зародився у 1960-х рр.: «у середині п'ятдесятих років ХХ століття закінчилася національно-визвольна боротьба в Україні, а в кінці десятиліття виникає національно-визвольний рух зі своїми запитами, завданнями та надіями. Він відрізняється від національної боротьби тим, що був більш наївним, чомусь захотілося вірити в «добраго царя», хоча прекрасно знали, що такого в природі не існує» (Губка, 2007, с. 22). Тож це дає підставу трактувати визвольну боротьбу як закономірний елемент історичного розвитку, а не як одиничне, випадкове явище. Із тексту висновуємо, що автор показує ідейну послідовність у боротьбі за незалежність попри втрату попередніх (ОУН і УПА) організаційних структур, спочатку перехід у латентний стан, а відтак і до активної боротьби. Тобто український визвольний рух показує себе як адаптивна система, здатна змінювати форми існування відповідно до масштабності діяльності репресивного апарату та суспільних можливостей. Принципово важлива лінія простежується – неперервність боротьби, певна навіть її спадкоємність. Згадує про вироки для 10 членів Об'єднаної партії визволення України (1959 р.), 20 членів Українського національного комітету (1962 р.) (Губка, 2007, с. 27). Наводить і приклади низки судових процесів проти антибільшовицьких груп, наприклад ходорівської групи на чолі з Федором Процівим (1962 р.), групи на Тернопільщині, яку очолював Ярослав Гасюк (1959 р.) (Губка, 2007, с. 29–30), групи Григорія Гайового з Луганська, Володимира Савченка з Мелітополя, Демократичний союз соціалістів Миколи Драгоша з Одещини (Губка, 2007, с. 32–33). Попри адаптивність, І. Губка намагається акцентувати на відсутності компромісності чи розмитості самої ідеї. При цьому послаблення активності у

1960-х рр. автор пояснює тактичною необхідністю, вимушеною самообороною. Окреме місце у спогадах займає опис діяльності Українського національного фронту (1964 – 1967 рр.) (Губка, 2007, с. 33–36), а також Об'єднаної партії визволення України (1958 р.), Українського національного комітету (1961) (Губка, 2007, с. 54), Української робітничо-селянської спілки (1959 – 1961 рр.) (Губка, 2007, с. 57).

Радянську державу І. Губка показує не просто як політичний режим, а цілісну імперську систему, яка поєднувала ідеологічну та репресивну складову. При цьому наголошує, що остання також мала властивість модифікуватися, але без зміни сутності. Тобто деєталінізація зовсім не означала автоматично гуманізації системи, а лише відбулося тактична зміна форм репресій в умовах міжнародних та внутрішніх викликів.

У радянських реаліях 1960 – 1980-х рр. спротив системі мав переважно ідейний та символічний характер: «Кінець п'ятдесятих років ХХ століття – то час, коли учасники національно-визвольної боротьби заховали, як кажуть у народі, скоростріли за стріху і взялися за просвітницьку роботу. Це важка словесна праця та, зрозуміло, друковане слово. Почали забувати черги упівських скорострілів, погасли заграви повстанських боїв, виглядало, що люди втомилися від цього сум'яття» (Губка, 2007, с. 53–54). Йдеться саме про збереження внутрішньої автономії особистості через відмову в участі у радянських офіційних пропагандистських заходах, відстоювання права на історичну пам'ять. Такі форми опору радянській адміністрації знищувати було найскладніше та й вони виявлялися найефективнішими у довготривалій перспективі.

При цьому у цей час на думку І. Губки формується в обмежених формах альтернативний публічний простір. Сучасною мовою – зародок громадянського суспільства. Саме через самвидави, формування неформальних контактів відбувалася циркуляція заборонених ідей.

Натомість кожна хвиля радянських репресій виконувала зворотну функцію – сприяла поширенню ідей спротиву ширше у народних масах. Водночас у такий спосіб через формування образу моральної несправедливості та насильства відбувалася певна делегітимізація самої влади.

Автор цілком закономірно інтегрує події 1960 – 1980-х рр. у загальну канву українського державотворчого процесу. Попри відмінність етапів за інтенсивністю і складом учасників, помітною є спільна стратегічна спрямованість. І можна трактувати цей період як фазу структурної перебудови руху. При цьому сама радянська держава виступала внутрішнім чинником, який створює умови для перебудови форм самого спротиву.

Значну увагу І. Губка приділяє основним ідейно-світоглядним засадам ідеології націоналізму. Роблячи значний історичний екскурс описує напрацювання Тараса Шевченка, Миколи Міхновського, Симона Петлюри, переходить до безпосередніх творців та ідеологів українського націоналізму – Дмитра Донцова, Степана Бандеру, Євгена Коновальця, Степана Ленкавського, Ярослава Стецька, плавно переходячи до продовжувачів ідеології українського націоналізму – Дмитра Квєцка, Юрія Бладзя, Слави Стецько та ін. (Губка, 2007, с. 664–781). Цінна характеристика залишилася і про діяча визвольного руху Д. Квєцка: «Дотримуючись поглядів українського націоналіста, він зумів на зламі боротьби 1950 – 1960-х років, коли закінчувалася національно-визвольна боротьба із застосуванням зброї і почали творитися угруповання, що дотримувалися національно-визвольного руху, не полишати свого переконання і вміло вписався в національний рух із націоналістичним забарвленням» (Губка, 2007, с. 717).

«... Дмитро Квецко переступив межу страху і недовіри й усвідомив, що виступ проти комуністичної імперії загрожував позбавленням волі і можна потрапити на довгі роки за ґрати. ... Д. Квецко перелопатив не лише наукову думку українських ідеологів, які розглядали націоналізм як основну усталену думку людства в боротьбі за свій розвиток та вдосконалення в поступі, національної свідомості».

Простежується і лінія співвідношення національного та соціального спротиву. Попри те, що радянська історіографія намагалася зобразити національний рух відірваним від реальних соціально-економічних процесів Іван Губка у своїй мемуарній праці показує тісне поєднання гідності особи, її прав із питаннями соціальної справедливості людини. Саме таке поєднання суттєво розширювало потенційну аудиторію, сприяло притоку не тільки національно свідомої інтелігенції, але й ширших верств населення.

У праці І. Губки простежується проблема формування політичної нації. При цьому у 1960 – 1980-х рр. простежується поступовий перехід від етнокультурного самозбереження до політичної артикуляції національних інтересів. Із тексту також можемо зробити висновок і про вироблення особливої культури солідарності, яка ґрунтувалася на взаємодовірі, підтримці та відповідальності. Фактично після завершення активних збройних дій 1940 – 1950-х рр. формувалася соціальна основа оновленого руху, який змінив форми спротиву. Саме ця соціальна основа стала фундаментом для активної діяльності наприкінці 1980-х рр.

Важливий висновок можна зробити і про еволюцію взаємин руху та широких верств населення. Зокрема, у 1960-х рр. значна частина суспільства сприймала участь у визвольному русі і навіть стосунок до нього як небезпечний фактор. Але з роками ідеї руху інтегруються у повсякденні практики та стають частиною соціальної норми. У автора далі простежується лінія, що усі глибинні передумови (світогляді, організаційні, моральні) були закладені в умовах жорсткої боротьби 1940 – 1950-х рр. Рух виявився спроможним до переходу від напівлегальних форм до відкритої політичної боротьби.

Автор узагальнює, що події 1950 – 1980-х рр. відіграли ключову роль у формуванні політичної культури – заклали основи громадянської активності, навчили суспільство діяти в жорстких репресивних умовах, сформували уявлення про політику як сферу відповідальності. Тобто доводить, що національно-визвольний рух став школою політичної зрілості, значення якої вийшло далеко за межі конкретного історичного періоду. Так, у праці пише «Нині з погляду часу можемо сказати: було чимало українських підпільних організацій, які виникли після національно-визвольної боротьби, існували і діяли в Україні в 1960-х роках, у тому числі новостворених, які керувалися ідеологічними і політичними засадами українського націоналізму, що застосовував нові методи в боротьбі проти московсько-більшовицького деспотизму. Серед них виділявся Український Національний Фронт. Він був найбільш чисельною, організованою, діючою і довготривалою підпільною організацією між самостійними групами, створеними в Україні в 60-х роках ХХ століття. Буде неправильним називати кількість членів, адже, як підтвердило слідство, кожен із дев'яти засуджених мав щонайменше десять наближених членів, з якими радився і вирішував нагальні справи. Тож маємо сотню, а виходячи з організаційного застереження, ніхто не мав права цікавитися, кому він давав програмні матеріали, і, звичайно, не вказувалося число. Якщо навіть поділився зі своїми близькими, то матимемо не менше ніж чотири - бідненько набереться чотири сотні» (Губка, 2007, с. 59–60).

Окремий сюжет у книзі присвячено осмисленню феномену кризи імперії, яка тривалий час відбувалася латентно, проте поступово підточувала основи радянської державності. При цьому сама імперія характеризується як складний конгломерат центру і периферії, між якими виникали напруження. Московський центр прагнув уніфікувати політичне та соціальне життя. Політику русифікації, централізацію та імперську кризу показує не як одномоментний колапс, а поступовий процес ерозії системи. Ці складові радянської дійсності (русифікація, централізація, ідеологічний контроль), на думку І. Губки, вступали у конфлікт із реальними потребами суспільства, чинячи спротив, який проявлявся у використанні рідної мови, збереженні традицій, вшануванні історичних подій та особистостей. При цьому національно-визвольний рух був каталізатором, постійно актуалізуючи питання суверенітету, історичної пам'яті та права на самовизначення. І навіть жорстокі репресії цілковито не припиняли його діяльності.

Здійснюючи аналіз останнього десятиліття існування радянської системи, автор приділяє значну увагу питанням символічності влади. Проте контроль над викладом історичного минулого, формування пантеону героїв, відзначення відповідних подій були ключовими інструментами радянського управління. Проте ця сфера стала чи не найбільш уразливою – із появою самвидаву розпочали циркулювати альтернативні історичні наративи, які руйнували монополію радянської системи в ідеологічній сфері, таким чином формуючи простір для критичного осмислення реальності. У цей час відбувається зміна ставлення до власної історії, відкидаються радянські історичні міфи, повертаються із забуття заборонені імена діячів. Автор доводить, що без цього символічного здвигу не можливо було б отримати масову підтримку ідеї державної незалежності уже наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років. Він відзначає, що період 1950 – 1980-х років сформував недовіру до центральної влади, виховав надзвичайну цінність свободи слова і іони стали визначальними рисами пострадянського суспільства. Хоча із тексту розуміємо, що ця спадщина виявилася амбівалентною – досвід солідарності та спротиву також зберіг травми, страх репресій і тощо. Тобто автор не ідеалізуючи минулого наголошує на суперечності такого історичного спадку.

Теоретично цей період можна розглядати як перехідну фазу від колоніального до постколоніального стану, який супроводжувався глибокими трансформаціями ідентичності. Події 1960 – 1980-х рр. у цілісності сформували складний історичний пласт, у межах якого відбувалися не тільки політичні чи організаційні зміни, а й глибинні зрушення у суспільній свідомості. Ретельний аналіз діяльності українського визвольного руху дає змогу побачити його як багатовимірний процес у якому поєднувалися стратегія виживання, морального опору і поступового накопичення передумов для майбутніх радикальних трансформацій.

Інша праця автора є також важливим історичним джерелом, яке показує індивідуальний репресивний досвід конкретної людини, який трансформується в узагальнююче свідчення функціонування радянської тоталітарної системи. Важливість цієї праці полягає не тільки у фіксації конкретних подій, але й у реконструкції структурної логіки каральної держави. Автор демонструє, що насильство у радянській державі не було випадковим, епізодичним чи проявом якихось перегинів, воно виступало невід'ємною складовою державної політики, закріплювалося у процедурах, інструкціях, повсякденних практиках. Цей текст можемо інтерпретувати як приклад індивідуальної пам'яті, трансформованої у колективну травматичну пам'ять. Автор не обмежується відтворенням власних спогадів, а намагається вбудувати їх у ширший

контекст дії репресивного апарату, показує повторюваність репресивних дії та відповідно схожість людських доль (Губка, 2003).

У роботі каральні органи постають як чітка, структурована система, у якій кожен елемент (слідчий, суддя, начальник ізолятора, охоронець тюрми та ін.) виконували визначену функцію. При цьому навіть після формального згортання масових репресій тривав тотальний контроль над особистістю: презумпція вини, підміна правових норм інструкціями та неофіційними вказівками. Із тексту бачимо, що постійних репресій система не потребувала застосовувати, оскільки за попередні десятиліття були вироблені ефективні психологічні механізми залякування та страху (Губка, 2003, с. 58-64).

Важливе значення мають також і детальні описи слідства, які дають змогу реконструювати типову модель слідчого процесу у радянській дійсності. Завданням слідства у той період було не встановлення істини, а доведення необхідного злочину. Тобто радянське правосуддя було симулятивним за змістом, де форма змінювала зміст, а процедура – справедливість. Водночас відкриття архівів із тексту книги постає як такий акт звільнення пам'яті із її травматичним спадком. Радянська держава прагнула монополізувати пам'ять та закріпити власну інтерпретацію минулого, щоб унеможливити будь-які альтернативні прочитання. Також простежується знеособлення жертви режиму, стандартизація процедур, уніфікація покарань. Текст І. Губки не зводиться до суцільного опису репресій. У ньому простежується важлива складова – мотивація внутрішнього опору. Опір системі давав можливість відновити суспільну пам'ять упродовж цього періоду. Можемо навіть говорити про існуючі латентні форми суб'єктності в умовах радянських репресій (Губка, 2003, с. 7–52).

На думку І. Губки, слід враховувати здатність радянської системи до адаптації без втрати основних засад. Репресивний апарат не зникає навіть після формальних політичних змін, вносячи зміни в інтенсивність та методи, дотримуючись фундаментальної функції контролю над особистістю. Із тексту випливає, що радянська держава постає, не лише політичною структурою, але й особливим типом соціального порядку, у якому насильство виконувало дисциплінарну та нормативну функції. Сутність цієї системи не тільки у покаранні за порушення, але формування моделі поведінки, заснованої внутрішньому самоконтролі та навіть за відсутності безпосередніх фізичних обмежень, особа діяла у межах нав'язаних самообмежень (мовчання, уникнення конфлікту, самоцензура). Навіть після виходу з-під безпосереднього контролю каральних органів індивід продовжував коригувати свою поведінку відповідно до очікувань системи. Тобто репресії стали довготривалим процесом, який не завершувався актом звільнення, а продовжувався у формі внутрішніх обмежень (Губка, 2003, с. 78–92).

Пише автор й про використання часу як інструменту репресій. У тексті наголошується на ролі очікування – допиту, вироку, етапування тощо. Тобто час виступає як форма психологічного тиску: невизначеність тривалості покарання, відсутність чіткого розуміння майбутнього, формували стан постійної напруги. У книзі широко описані повсякденні репресивні практики, опис побутових умов ув'язнення, процедур допиту, взаємодії з представниками влади тощо. Репресії перестають бути винятковими подіями, вони частина повсякденного досвіду, коли масовий терор поступається місцем повсякденному адміністративному контролю.

Ще одним наслідком репресивної політики стало руйнування соціальних зв'язків – зникнення довіри між людьми через постійний контроль та загрози доносу. За такої ситуації навіть родинні стосунки зазнавали значних трансформацій, кожен контакт

ставав джерелом небезпеки. Окремий акцент зроблено і на мовному контролі, оскільки саме мова стала ключовим механізмом контролю та стабілізації режиму. Паралельно із цим, навіть попри репресії відбувалося поступове накопичення альтернативної пам'яті, яка функціонувала поза офіційним дискурсом. Усні спогади, приватні записи в майбутньому стали основою для переосмислення радянського досвіду

Публікований текст дозволяє перейти від звичайного опису репресивних подій до теоретичного узагальнення механізмів функціонування радянської державної репресивної системи. Репресії, на думку автора, стали менш видимими, але більш інтегрованими у соціальні структури, які забезпечували стабільність за рахунок внутрішньої дисципліни та контролю (Губка, 2003, с. 125–150).

Текст також демонструє ефективність функціонування радянської системи не так на постійному застосуванні фізичного насильства, як на здатності формувати внутрішні обмеження, що змушували особистість самостійно відтворювати визначені моделі поведінки. Таким чином репресивна система функціонувала як саморегулювальний механізм, за яким зовнішній контроль трансформувався у внутрішній. При цьому людині нав'язувалася зовнішня ідентичність «ворога», «злочинця», «неблагонадійного» та ін.

Важливою є й категорія «травми» у тексті, яка постає як соціально зумовлений феномен, який має тривали та навіть міжпоколіннєвий характер. Репресивний досвід не припиняється після фізичного звільнення, він трансформується і впливає на взаємини між людьми, ставлення до влади та власної ідентичності. Травма виявляється й у фрагментарності пам'яті, складнощах артикуляції пережитого, постійному поверненні до травматичних епізодів. Публікований текст демонструє механізми їхнього тривалого впливу на свідомість. Репресивна спадщина впливає не тільки на тих, хто безпосередньо зазнав їх, але й на ширші соціальні групи, формуючи культуру страху, мовчання і недовіри. Можемо навіть зробити висновок, що репресії стають не тільки інструментом політичного контролю, але й глибоким антропологічним інструментом, спрямованим на формування нового типу людини – дисциплінованої, мовчазної, внутрішньо обмеженої. У цей період розвивається також феномен самоцензури (Губка, 2003, с. 151–172).

Пам'ять насильства вбудовується у повсякденні практики, формує поведінкові стратегії, які відтворюються у встановленні негласних правил поведінки: не ставити зайвих питань, не обговорювати певні теми, уникати відкритої конфронтації з владою. Таким чином були сформовані поведінкові стратегії, які відтворювалися навіть за відсутності прямої загрози.

Ще одна праця «У царстві сваволі» стає не лише як джерело фактологічної інформації про репресивну політику радянської системи, але й передусім як складний наратив осмислення влади, суб'єктності та історичної відповідальності через індивідуальний досвід. Автор не просто подає хронологію власного життєвого шляху, але здійснює інтерпретацію, відтворення минулого, моральне судження. У цій книзі радянська влада постає як всеосяжна система, яка пронизує повсякденне життя, трансформує соціальні практики і поступово перетворює насильство на нормативний спосіб регулювання реальності. Влада діє не тільки через прямий примус, арешти, ув'язнення, а через створення атмосфери постійної загрози, невизначеності, страху, які в результаті формують спосіб мислення та поведінки індивіда. Через розмитість і всюдисущість владного контролю дали підстави охарактеризувати як «царство сваволі» – специфічний соціальний порядок, у якому відсутні сталі правила, а життя людини перебуває у стані постійної умовності (Губка, 2000b, с. 29–49).

За спогадами І. Губки, репресивна держава не з'явилася раптово, а поступово вростала у життєвий світ індивіда, нормалізуючи обмеження, залежність і страх як природні умови існування. Фактично, текст І. Губки, написаний після пережитого, став спробою відтворення зруйнованої суб'єктності, простором повернення собі імені, досвіду та здатності оцінювати. Водночас став формою, хоч і запізнілою, опору системі, яка намагалася позбавити людину права на інтерпретацію власної долі. У цьому тексті, як і в інших, важливим аналітичним виміром є осмислення травми як тривалого, незавершеного процесу. Травматичний досвід не локалізується в одному епізоді, а розгортається в часі, охоплюючи передісторію насильства, його безпосередню реалізацію та довготривалі наслідки. Травма тут виступає не як винятковий стан, що порушує «нормальний» хід життя, але навпаки, – вона стає частиною внутрішньої реальності, у якій особа має жити, адаптуватися та водночас зберігати внутрішню дистанцію до нав'язаних порядків. Певною специфічною рисою праці є стриманість автора в описі фізичного насильства та тілесних страждань. Вважаємо, що відсутність детальних описів є не лише дефіцитом джерела, але його внутрішньою логікою, яка віддзеркалює специфіку пам'яті людини, що пережила системне насильство (Губка, 2000b, с. 51–115).

Пам'ять у тексті І. Губки виконує також чітко виражену моральну функцію. Автор не прагне нейтральності чи дистанційного спостереження. Натомість його спогади насичені оцінками, які відображають чітку опозицію між людською гідністю та свавіллям тоталітарної системи. У цій праці пам'ять стає інструментом історичної відповідальності, відновлення справедливості, спрямованої не тільки на фіксацію злочинів, але й на попередження їх повторення через забуття.

У праці І. Губки держава постає через конкретні дії, рішення, які впливають на людські долі. Авторські оцінки, акценти, мотиви, обурення формують уявлення про відповідальність не лише юридичну категорію, але й як моральний обов'язок пам'яті. Публіковані свідчення стають символічним актом відповідальності перед тими, хто не мав змоги говорити, і перед майбутніми поколіннями, які могли б втратити чутливість до насильства у випадку втрати інформації про його історичні форми. Таким чином, мемуарний текст виконує функцію колективного нагадування, попри те, що сам наратив залишається глибоко індивідуальним, який однак постійно апелює до широкої спільноти. Особисте не протиставляється колективному, а стає його репрезентативною частиною. Через власну історію автор говорить про досвід цілого покоління, яке формувалося в умовах репресій та страху, підозри, примусу до мовчання (Губка, 2000b, с. 215–237).

Описані події не вибудовуються лінійно, чітко хронологічно, вони з'являються у формі тематичних вузлів, навколо яких концентрується авторська рефлексія. Аналітично маємо змогу розглядати текст не як послідовний історичний наратив, а як складну мозаїку переживань, які формують цілісне бачення тоталітарної реальності. Автор фіксує як страх поступово стає звичним фоном життя, а несправедливість – звичною. Пам'ять у тексті І. Губки виконує функцію дестабілізації звичного, повертаючи подіям їхню первинну травматичність, відмовляючись приймати насильство як «звичну» історичну дійсність. Саме через це мемуари набувають виразного актуального звучання, постійно нагадуючи про надзвичайну крихкість людської гідності в умовах репресивної системи. Ретельне аналітичне прочитання дає змогу виявити ще один аспект – міжпоколіннєву тяглість травматичного досвіду, який проявляється не у формі прямого опису, а через специфічний спосіб авторської рефлексії минулого. При

цьому пам'ять не замикається у межах індивідуальної біографії, вона виходить за її кордони, зачіпаючи родини, локальні спільноти, навіть ширші соціальні середовища. Травма постає як колективний феномен, який передається не тільки через події, але й через мовчання, інтонації, моральні оцінки, способи інтерпретації реальності тощо. Індивідуальна пам'ять тут водночас є певною формою застереження – сигналізує про те, що історичне насильство не зникає автоматично зі зміною політичних декорацій, залишаючи тривалий слід у соціальній уяві та практиках повсякдення (Губка, 2000b, с. 331).

Автор не намагається героїзувати пережите, навпаки пам'ять тут не використовується для самопіднесення, а функціонує як форма відповідальності. Автор намагається засвідчити масштаб і буденність насильства, яке руйнувало людські долі.

Важливою складовою є мовна організація тексту. Мова мемуарів І. Губки поєднує елементи документальності з емоційно насиченими оцінками, які створюють особливу напругу між описом і судженням. Автор не приховує власної позиції, але й не розчиняє події у чисто емоційному викладі. Така збалансованість дозволяє розглядати текст як джерело знання і як моральний інструмент.

Минуле не фіксується як завершений етап, остаточно відокремлений від сучасності. Воно навпаки постійно повертається через оцінки, паралелі, порівняння. Травматичний досвід не інтегрується повністю у звичайну біографічну пам'ять, а залишається елементом свідомості, який визначає спосіб осмислення історії в цілому.

Багаторівнева структура пам'яті доводить, що індивідуальна доля у тоталітарних умовах не може бути відокремлена від ширших соціальних процесів. Мемуари І. Губки постають як цілісне свідчення про специфічний тип історичного досвіду, в якому влада, насильство, пам'ять формують єдиний цілісний комплекс.

У спогадах І. Губки влада постає як структура, яка не тільки підкорює, але й формує тип людини, здатної жити в умовах постійної невизначеності. Суб'єтність хоч і не знищується цілковито, але зазнає глибокої трансформації. Людина звикає існувати в режимі обмеженої автономії, постійно коригуючи власні дії, відповідно до невидимих, але відчутних меж дозволеного. Цей стан постає як наслідок структурного примусу, в умовах якого адаптації стає єдиною можливістю фізичного та психологічного виживання. Така адаптація супроводжується внутрішнім напруженням, відчуттям моральної невизначеності та постійної загрози втрати власної ідентичності (Губка, 2000b).

Мемуари І. Губки постають як джерело, яке дозволяє осмислити тоталітарне минуле не лише як сукупність репресивних практик, а й як специфічний тип соціальної реальності, у якій насильство, страх і мовчання стають структурними елементами повсякденного життя. Подана інформація виконує функцію історичного та морального свідчення, спрямованого на подолання забуття і відновлення зв'язку між пережитим і осмисленим.

Отже праця І. Губки дає змогу характеризувати її як багатовимірне свідчення радянського досвіду, у якому індивідуальна пам'ять виконувала функцію осмислення влади, насильства та їхніх тривалих соціальних наслідків. Текст не просто фіксує пережиті події, він є формою історичної рефлексії, спрямованою на відновлення порушеної суб'єктності. У мемуарах радянська влада репрезентується як система сваволі, яка функціонує поза правовими та моральними межами. Її особливістю є проникнення в повсякденні практики, формування атмосфери страху, невизначеності.

Суб'єкність особистості хоч не знищується цілковито, але зазнає глибокої деформації. За таких умов індивід змушений адаптуватися до системи, використовуючи стратегії виживання. Саме в подальшому написання спогадів постає як спосіб часткового відновлення цієї суб'єктності, повернення права на інтерпретацію власного досвіду та історії (Губка, 2000b).

Важливим складовим є усвідомлення травми як тривалого та незавершеного процесу. У мемуарах вона не обмежується конкретними епізодами репресій, а охоплює ширший життєвий і часовий простір. Травматичний досвід інтегрується у структуру пам'яті, визначаючи спосіб сприйняття минулого та пізніших історичних реалій. Текст І. Губки можна вважати свідченням довготривалості наслідків репресій, які не зникають із зміною політичних форм. Також показується руйнівний вплив тоталітарного режиму на соціальні зв'язки, довіру та моральні орієнтири. Спогади демонструють як великі історичні процеси реалізуються у повсякденному досвіді окремої людини і виявляють ті приховані механізми влади та насильства, які залишаються поза межами офіційних наративів. Саме тому текст І. Губки стає важливим матеріалом для дослідження періоду другої половини ХХ століття.

Висновки. Отже, І. Губка у своїх працях доходить висновку, що 1950 – 1980 рр. слід розглядати як цілісний етап визвольних змагань, у межах якого відбулася зміна форм, але не сутності боротьби. Від збройного опору до ідейного та громадянського спротиву, від підпілля до публічності – такі трансформації обумовлювалися як зовнішніми обставинами, так і внутрішньою логікою національного руху. Саме в той час було закладено підвалини сучасного українського громадянського суспільства та сформовано світоглядні орієнтири, які визначили напрям подальшого державотворення.

Загальна логіка розвитку подій у 1960 – 1980 рр., викладена у цих трьох нарисах, дозволяє трактувати цей період не як маргінальний або другорядний у рамках національно-визвольних змагань, а як один із ключових етапів формування модерної української політичної нації. У цей період виникла необхідність переосмислення стратегії боротьби та зміни її інструментарію. Саме в цій ситуації визвольний рух продемонстрував здатність до адаптації, зберігши при цьому основні ідейні засади та стратегічну мету.

Відмова від відкритого збройного протистояння після початку 1950-х рр. не означала ідейної капітуляції або інтеграції в радянський політичний простір. Навпаки, як послідовно показує автор, цей крок був продиктований прагматичним усвідомленням нових реалій і необхідністю збереження людського потенціалу нації. Боротьба переносилася у сферу культури, історичної пам'яті, моралі та права, де радянська держава, попри розгалужений апарат контролю, виявилася менш ефективною. У цьому сенсі 1950 – 1960-ті рр. стали періодом акумуляції досвіду та формування основи для наступних етапів активізації руху. Тож аналізований період постає як цілісний історичний етап, що поєднує елементи поразки й відновлення, адаптації та наступальності, індивідуального героїзму й колективної дії. Його значення полягає не лише в підготовці безпосередніх політичних змін, а й у формуванні світоглядних і ціннісних орієнтирів, які забезпечили спадкоємність українського визвольного руху та створили підґрунтя для відновлення незалежної держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

*Архів Управління Служби безпеки України у Львівській області (далі – **Архів УСБУ ЛО**).*

Губка, І. (1997). Дорогами життя. Спогади. *Воля і Батьківщина*, 1–4.

Губка, І. (1998). Дорогами життя. Спогади. *Воля і Батьківщина*, 1–3.

Губка, І. М. (2000а). *Пириятин: перемога і трагедія*. Львів: НВФ «Українські технології».

Губка, І. М. (2000b). *У царстві сваволі*. Спогади. Частина І. Львів: «Українські технології».

Губка, І. (2002а). Гряде доба націй (до 10-річчя створення Конгресу Українських Націоналістів). *За вільну Україну*, 13-14 грудня, 4.

Губка, І. М. (2002b). *Пириятин: перемога і трагедія*. Львів: НВФ «Українські технології».

Губка, І. М. (2003). *У царстві сваволі (стежка додому)*. Спогади. Частина ІІ. Львів: НВФ «Українські технології».

Губка, І. М. (2004). *Дорогою боротьби (історичні замальовки)*. Частина І. Львів: ПТВФ «Афіша».

Губка, І. М. (2005а). *Дорогою боротьби (переможні бої УПА)*. Частина ІІ. Львів: ВФ «Афіша».

Губка, І. (2005b). *Правда про Норильськ*. Львів: ПТВФ «Афіша».

Губка, І. М. (2006а). *Дорогою боротьби (етапи і зони)*. Частина ІІІ. Львів: ПТВФ «Афіша».

Губка, І. М. (2006b). *Дорогою боротьби (не бійся)*. Частина ІV. Львів: ТЗОВ «ВФ «Афіша».

Губка, І. М. (2007). *Дорогою боротьби (борці за Україну 1960–1990)*. Львів: ПТВФ «Афіша».

Губка, І. М. (2009). *Дорогою боротьби (Лицар Служби Безпеки)*. Частина V. Львів: «Афіша».

Губка, І. (2010). Слава Стецько (1920–2010). *Воля і Батьківщина*, 1–2, 101–112.

Губка, І. М. (2011). *Дорогою боротьби («Сіроманці» – курінь окремого призначення)*. Частина VІІІ. Львів: ТЗОВ «ВФ «Афіша».

Губка, І. М. (2012). *Дорогою боротьби (Силою і зброєю!)*. Львів: ТЗОВ «ВФ «Афіша».

Губка, І. М. (2013а). *Дорогою боротьби (Норильськ: звитяга і перемога!)*. Львів: ТЗОВ «ВФ «Афіша».

Губка, І. М. (2013b). *Унівська битва*. Львів: ПТВФ «Афіша».

Губка, І. М. (2013c). *Долина смерті. Ботугичаг*. Львів.

Зайцев, Ю. Д. (2016). Губка Іван Миколайович. *Енциклопедія Сучасної України* [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. URL: <https://esu.com.ua/article-32227>

Павлів, Б. (2002). Борець з юних літ. *За вільну Україну*, 22–23 березня, 5.

Реабілітовані історією. (2020). *Реабілітовані історією*. У двадцяти семи томах. Львівська область. Книга шоста: м. Жовква, Жовківський район. Львів: Простір-М.

Українські політичні в'язні. (2001). *Українські політичні в'язні і крах більшовицької імперії*. Упорядник Іван Губка. Львів: Українські технології.

REFERENCES

Arkhiv Upravlinnia Sluzhby bezpeky Ukrainy u Lvivskii oblasti [Archives of the Security Service of Ukraine in Lviv Region – ASSULR].

Hubka, I. (1997). Dorohamy zhyttia. Spohady [On the Roads of Life. Memories]. *Volia i Batkivshchyna*, 1–4. [in Ukrainian].

Hubka, I. (1998). Dorohamy zhyttia. Spohady [On the Roads of Life. Memories]. *Volia i Batkivshchyna*, 1–3. [in Ukrainian].

Hubka, I. M. (2000a). *Pyriatyn: peremoha i trahediia* [Pyriatyn: Victory and Tragedy]. Lviv: NVF «Ukrainski tekhnolohii». [in Ukrainian].

Hubka, I. M. (2000b). *U tsarstvi svavoli. Spohady* [In the Kingdom of Arbitrariness. Memories]. Chastyna I. Lviv: «Ukrainski tekhnolohii». [in Ukrainian].

Hubka, I. (2002a). Hriade doba natsii (do 10-richchia stvorennia Konhresu Ukrainskykh Natsionalistiv) [The Age of Nations is Coming (to the 10th Anniversary of the Congress of Ukrainian Nationalists)]. *Za vilnu Ukrainu, 13-14 hrudnia*, 4. [in Ukrainian].

Hubka, I. M. (2002b). *Pyriatyn: peremoha i trahediia* [Pyriatyn: Victory and Tragedy]. Lviv: NVF «Ukrainski tekhnolohii». [in Ukrainian].

Hubka, I. M. (2003). *U tsarstvi svavoli (stezhka dodomu). Spohady* [In the kingdom of arbitrariness (the path home). Memories]. Chastyna II. Lviv: NVF «Ukrainski tekhnolohii». [in Ukrainian].

Hubka, I. M. (2004). *Dorohoiu borotby (istorychni zamalovky)* [On the path of struggle (historical sketches)]. Chastyna I. Lviv: PTVF «Afisha». [in Ukrainian].

Hubka, I. M. (2005a). *Dorohoiu borotby (peremozhni boi UPA)* [On the path of struggle (victorious battles of the UPA)]. Chastyna II. Lviv: VF «Afisha». [in Ukrainian].

Hubka, I. (2005b). *Pravda pro Norylsk* [The truth about Norilsk]. Lviv: PTVF «Afisha». 156 s. [in Ukrainian].

Hubka, I. M. (2006a). *Dorohoiu borotby (etapy i zony)* [On the path of struggle (stages and zones)]. Chastyna III. Lviv: PTVF «Afisha». [in Ukrainian].

Hubka, I. M. (2006b). *Dorohoiu borotby (ne biisia)* [On the Path of Struggle (Don't Be Afraid)]. Chastyna IV. Lviv: TzOV «VF «Afisha». [in Ukrainian].

Hubka, I. M. (2007). *Dorohoiu borotby (bortsi za Ukrainu 1960 – 1990)* [On the Path of Struggle (Fighters for Ukraine 1960 – 1990)]. Lviv: PTVF «Afisha». [in Ukrainian].

Hubka, I. M. (2009). *Dorohoiu borotby (Lytsar Sluzhby Bezpeky)* [On the Path of Struggle (Knight of the Security Service)]. Chastyna V. Lviv: «Afisha». [in Ukrainian].

Hubka, I. (2010). Slava Stetsko (1920 – 2010) [Slava Stetsko (1920 – 2010)]. *Volia i Batkivshchyna*, 1–2, 101–112. [in Ukrainian].

Hubka, I. M. (2011). *Dorohoiu borotby («Siromantsi» – kurin okremoho pryznachennia)* [On the Path of Struggle («Siromantsi» – a separate purpose hut)]. Chastyna VIII. Lviv: TzOV «VF «Afisha». [in Ukrainian].

Hubka, I. M. (2012). *Dorohoiu borotby (Syloi i zbroieiu!)* [On the Path of Struggle (By Force and Weapons!)]. Lviv: TzOV «VF «Afisha». [in Ukrainian].

Hubka, I. M. (2013a). *Dorohoiu borotby (Norylsk: zvytiaha i peremoha!)* [On the path of struggle (Norilsk: courage and victory!)]. Lviv: TzOV «VF «Afisha». [in Ukrainian].

Hubka, I. M. (2013b). *Univska bytva* [Univ battle]. Lviv: PTVF «Afisha». [in Ukrainian].

Hubka, I. M. (2013c). *Dolyna smerti. Botuhychah* [Valley of death. Botugychag]. Lviv. [in Ukrainian].

Zaitsev, Yu. D. (2016). Hubka Ivan Mykolaiovych [Hubka Ivan Mykolaiovych]. *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy* [Elektronnyi resurs] / Redkol.: I. M. Dziuba, A. I. Zhukovskyi, M. H. Zhelezniak [ta in.]; NAN Ukrainy, NTSh. Kyiv: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy. Rezhym dostupu: <https://esu.com.ua/article-32227>. [in Ukrainian].

Pavliv, B. (2002). Borets z yunyk lit [Fighter from the Young Years]. *Za vilnu Ukrainu*. 22–23 bereznia, 5. [in Ukrainian].

Reabilitovani istoriieiu. (2020). Reabilitovani istoriieiu. U dvadtsiaty semy tomakh. Lvivska oblast. Knyha shosta: m. Zhovkva, Zhovkivskyi raion [Rehabilitated by History. In twenty-seven volumes. Lviv region. Book six: Zhovkva city, Zhovkva district]. Lviv: Prostir-M. [in Ukrainian].

Ukrainski politychni viazni. (2001). Ukrainski politychni viazni i krakh bilshovytskoi imperii [Ukrainian Political Prisoners and the Collapse of the Bolshevik Empire]. Uporiadnyk Ivan Hubka. Lviv: Ukrainski tekhnolohii. [in Ukrainian].

*Стаття надійшла до редакції 12 червня 2025 р.
Стаття рекомендована до публікації 28.11.2025.*